

Aangenaam kennis te maken

De ontmoeting van Europeanen
met het hindoeïsme in India

Jan Peter Schouten

DAMON

Inhoud

Inleiding	7
1 De eerste reizigers	12
<i>Marco Polo en de franciscaanse monniken</i>	
2 Kennis is macht	29
<i>Nicolò de' Conti en Jan Huygen van Linschoten</i>	
3 Een vreemde cultuur gedoopt	46
<i>Roberto de Nobili en andere jezuiten</i>	
4 Nederlandse dominees bij de VOC	67
<i>Rogierius en Baldaeus</i>	
5 Een piëtistische prediker op Deens gebied	89
<i>Bartholomäus Ziegenbalg</i>	
6 Een ontgoochelde missionaris	106
<i>L'Abbé Dubois</i>	
7 Britse bestuursambtenaren	122
<i>John Muir en de beginnende indologie</i>	
8 De oosterse wereld in beeld	139
<i>Negentiende-eeuws Brits-Indië in fictie en reisverslag</i>	
9 Zendelingen uit Zwitserland	156
<i>De Basler Mission in Zuid-India</i>	
Nabeschouwing	175
Verklarende woordenlijst	192
Register van personen	206
Literatuur	209
Verantwoording van afbeeldingen	229
Dankwoord	231

Inleiding

De eerste kennismaking met het hindoeïsme viel niet mee. Daags tevoren was ik in New Delhi aangekomen en nu zou ik voor het eerst een hindoeïstische tempel bezoeken. Dat was een geheel nieuwe ervaring, want in die tijd (1976) waren er in Europa nog in het geheel geen hindoeïsheden. In India zouden er vele te zien zijn en het lag voor de hand om maar gewoon vanuit het hotel om de hoek te beginnen met de eerste de beste.

Een tempel in bedrijf

Indrukwekkend qua grootte was het tempelcomplex zeker.¹ Hoge, bontgekleurde tempeltorens trokken direct de aandacht en tal van hallen waren aaneengeschakeld in een immens, ondoorzichtig geheel. Het heiligdom was kort voor de oorlog door een zeer rijke industrieel gebouwd en het was evident dat kosten noch moeite waren gespaard. Een wirwar van zuiltjes, balustrades en allerhande ornamenten maakte eerder de indruk van ‘kitsch’ dan van ‘kunst’. Dat was dan alleen nog de buitenkant. Wat zich in dit protserige gebouw afspeelde, raakte mij nog minder.

Er waren maar weinig mensen in de tempel. Een oudere vrouw kwam net met enkele offergaven binnen en wendde zich tot een priester achter een soort toonbank. Hij nam de gaven in ontvangst; het waren wat vruchten en bloemen. Hij deed een tempelbel weerklinken, alvorens de offers voor een godenbeeld neer te leggen. Dat was alles. Opvallend was de schijnbare ongeïnteresseerdheid bij zowel de tempeldienaar als de bezoeker. De priester maakte een ronduit slaperige indruk en verrichtte zijn taken vrijwel mechanisch. De vrouw met de gaven straalde ook niet bepaald betrokkenheid uit. Zij deed wat kennelijk gedaan moest worden maar toonde er geen devotie of persoonlijk engagement bij.

Nog altijd weet ik wat mijn eerste reactie op het gebeuren was: ‘Het zal een hele toer worden om hier in door te dringen’. Ik had een redelijke bagage aan kennis: godsdienstgeschiedenis en sociologie, Sanskriet en

1 De Laxmi Narayan Birla Temple in New Delhi, gebouwd in 1938.

een beetje Tamil. Daar bleek ik echter maar gedeeltelijk profijt van te hebben. Het was niet zo moeilijk om bij de beelden van goden en heiligen de bijbehorende mythen en legenden op te diepen. En ik had bij de rituelen ook wel enige voorstelling van de achterliggende theologie. Ik kon het alleen niet *meemaken*. Wat priester en gelovige eraan beleefden, bleef mij vreemd. Pas toen ik een klein half jaar later naar Nederland terugreisde, had de wereld van het hindoeïsme zich een beetje voor mij geopend. Dankzij bezoeken aan zeer vele tempels en heilige plaatsen, het zien van rituelen en vooral het spreken met mensen over hun godsdienst, had ik geleerd om aan te voelen wat deze godsdienst voor de gelovigen betekende.

Een lange geschiedenis van ontmoeting

Bij die eerste ontmoeting met hindoeïstisch religieus leven in New Delhi realiseerde ik mij ook iets anders. Het was niet alleen mijn persoonlijke kennismaking met een vreemde wereld: een toerist uit Europa die voor het eerst in zijn leven iets van het levende hindoeïsme waarneemt. Ik realiseerde mij dat ik bij die confrontatie ook deel uitmaakte van een eeuwenlange historie van ontmoeting. Hadden westerse reizigers zich niet telkens weer in de loop van de geschiedenis dezelfde vragen gesteld: Wat is dit voor godsdienst? Wat beleven mensen eraan? Hoe verhoudt die religie zich tot onze eigen christelijke traditie?

Menigmaal vroeg ik mij bij die eerste reis door India – en bij vele latere – af hoe mensen van buiten nu deze religieuze verschijnselen voor het eerst beleefd en geduid zouden hebben. De moeite die ik zelf ervoer om door te dringen in de godsdienst van anderen, is toch zeker inherent aan de ontmoeting met een vreemde religieuze wereld. Wanneer heeft men dan voor het eerst verhelderende inzichten verworven over die andere godsdienst? Wie heeft de talen van die andere cultuur echt leren kennen? En wie komt de eer toe om als eerste een paar stappen verder in de wereld van het hindoeïsme binnengetreden te zijn?

Onlosmakelijk daarmee verbonden zijn vragen met een andere invalshoek. Als het hindoeïsme door mensen in India als de ultieme waarheid wordt beleefd, hoe staat die godsdienst dan in verband met de andere religies op aarde? En voor bezoekers uit Europa, zeker zendelingen en missionarissen, was die vraag uiteraard toegespitst op de eigen levensovertuiging. Hoe kan het hindoeïsme gewaardeerd worden vanuit chris-

telijk standpunt? Waar kan deze godsdienst in het christelijk theologisch bouwwerk een plaatsje krijgen? Dat waren – en zijn – vanuit missionair standpunt geen vrijblijvende, academische vragen. Wie eropuit trekt om het Evangelie uit te dragen, is wel gedwongen om zich af te vragen wat zijn boodschap toevoegt aan wat zijn hoorders al aan geloofsachtergrond hebben.

De voorgeschiedenis van de dialoog

In de loop der jaren heb ik heel wat boeken verzameld die de neerslag vormen van dergelijke kennismaking en evaluatie. Oude reisverslagen die mij troffen in hun onbeholpenheid om iets van het vreemde te beschrijven en te doorgronden. Vrome traktaten die aan het Europese publiek wilden verhelderen waarom een krachtige zendingsbeweging noodzakelijk was om ‘het heidendom te verslaan’. Verhandelingen die voor het eerst systematisch uiteen wilden zetten wat het hindoeïsme nu eigenlijk inhield en hoe die andere religieuze cultuur zich uitte in ritueel en praktijk. En de eerste, voorzichtige pogingen om een gesprek aan te gaan met de aanhangers van het hindoeïsme.

Het schrijven van dit boek was een goede aanleiding om al die oude geschriften door te spitten en belangstellend de enthousiaste ontdekkingen van reizigers van vroeger tijd op te delven. En van het een kwam het ander. Menig geschrift uit bibliotheken en archieven kon eraan toegevoegd worden. En zo kwam langzamerhand een geschiedenis in beeld: de ontwikkeling van de kennismaking met de hindoeïstische wereld.

Deze geschiedenis zou getypeerd kunnen worden als receptiegeschiedenis. Er wordt immers een beeld gegeven van de wijze waarop het hindoeïsme langzaamaan in kaart is gebracht. Maar er speelt meer in deze geschiedenis dan alleen de ontwikkeling van kennis. Tegelijkertijd gaat het ook over hoe de waardering van die vreemde godsdienst zich ontwikkelde. De middeleeuwen die vooraan in deze geschiedenis staan, gingen uit van een voorstelling van een amorf ‘heidendom’ dat zich in min of meer gelijke vorm in de hele wereld manifesteerde naast de openbaringsgodsdiensten van jodendom, christendom en islam. Naarmate de kennis van de cultuur en godsdienst van India toenam, groeide het besef dat er van een aparte godsdienst sprake was, die ook overeenkomsten met het christendom kende. Vanaf deze fase kan men van een dialoog tussen hindoes en christenen *in statu nascendi* spreken.

Het onderwerp van dit boek laat zich dan ook het best omschrijven als ‘voorgeschiedenis van de dialoog’.² Gelijkopgaand met een toenemende kennis van de vreemde wereld van het hindoeïsme ontstond een eerste bewustwording van de mogelijkheden om elkaar te bevragen en aan te spreken over zingeving en moraal. Het initiatief in deze eerste, beginnende dialoog lag aan christelijke kant. Het waren immers de christenen uit Europa die India bezochten, veelal uit missionaire overwegingen. En verreweg de meeste geschreven bronnen die bewaard zijn gebleven, stammen uit christelijke kring. Door de reizen die men was begonnen, werd men ook wel gedwongen om zich te bezinnen op wat de religie van dit land inhield en wat men daartegenover kon zetten vanuit eigen achtergrond. Het is jammer dat er uit de eeuwen voor de negentiende nauwelijks iets bewaard is gebleven van de reacties van hindoes op deze ontmoeting van twee culturen, respectievelijk godsdiensten. Maar impliciet is er ook altijd sprake geweest van een reactie van hindoeïk kant. Men moest immers de keuze maken om in te gaan op het aanbod van missionarissen of juist niet. De ontmoeting met bezoekende Europeanen bracht allicht tevens een beeld teweeg van hoe men hun cultuur en godsdienst beoordeelde. Vooralsnog zullen wij ons echter moeten beperken tot de inbreng van de christenen in deze beginnende dialogische ontmoeting.

Terminologische relativering

Deze studie beschrijft de beeldvorming van westerlingen, met name reizigers in India, ten aanzien van het hindoeïsme, vanaf de dertiende eeuw tot aan het ontstaan van een echte hindoe-christelijke dialoog aan het einde van de negentiende eeuw. Wellicht zal de vraag opkomen of men over een zo lange periode wel in het algemeen kan spreken over ‘het hindoeïsme’. In de laatste jaren is er vaak de nadruk op gelegd dat ‘hindoeïsme’ een sociale constructie is die in een bepaalde periode onder bepaalde maatschappelijke omstandigheden tot stand is gekomen. Nu is het zeker belangrijk om te blijven zien hoe in bepaalde historische situaties religieuze termen als ‘hindoeïsme’ een bepaalde kleur kregen en bepaalde belangen vertegenwoordigden.

Toch zullen weinigen willen ontkennen dat er tussen de religies van de wereld zoiets bestaat als ‘hindoeïsme’, een bepaald verschijnsel dat ze-

2 Naar analogie van Sweetman, ‘The Prehistory of Orientalism’.

ker te definiëren is.³ In deze studie wordt dan ook onbekommerd gesproken over hindoeïsme, hoewel zal blijken dat in India de godsdienst van de een niet samenvalt met die van de ander en dat verschillende tijden en plaatsen ook verschillende vormen van deze religie laten zien.

Ook het gebruik van de naam 'India' voor de plaats van handeling waar deze beginnende dialoog zich afspeelt, kan als problematisch worden ervaren. Natuurlijk is de Republiek India pas in 1947 gesticht en legio zijn de gebiedsaanduidingen in alle perioden daarvoor. Voor het gemak en de leesbaarheid spreken we toch in het algemeen over 'India' als het gebied van het Voor-Indisch subcontinent wordt bedoeld. Dat is het land waar het hindoeïsme thuishoort en waar de ontmoeting tussen christenen en hindoes langzamerhand – gedurende vele eeuwen – is ontstaan.

3 Brockington, *The Sacred Thread*, 1: 'a definite, and definable, entity'. Brockington zoekt de definitie, bij alle extreme veelvormigheid, in een gemeenschappelijke geschiedenis, teruggaand op de Veda's. Zie ook Sweetman, *Mapping Hinduism*, 9-13.

1 De eerste reizigers

Marco Polo en de franciscaanse monniken

Vorbij Byzantium

Omstreeks 1200 hield voor de meeste Europeanen de wereld op achter Constantinopel. Het Byzantijnse Rijk kende men van naam en faam. In de afgelopen eeuw had het zelfs aan bekendheid gewonnen doordat de legers van de kruisvaarders erdoorheen trokken. En natuurlijk was men zich bewust van de positie van het Heilige Land, beurtelings bestookt door de legers van de islamitische machthebbers en de troepen van de westerse kruisridders. Dat zich echter achter die streken nog een heel werelddeel verschool, groter en cultureel gevarieerder dan Europa, kon bijna niemand zich voorstellen.

Een enkeling, die iets wist van de klassieke literatuur over aardrijkskunde en geschiedenis uit de oudheid, had allicht enige notie van landen als Perzië en India, waar Herodotos, Plinius en andere auteurs ooit over geschreven hadden. En wie geïnteresseerd was in de internationale handel, kende de verhalen over luxegoederen zoals ivoor en zijde die incidenteel Europa bereikten uit verre, oosterse landen. Maar in het algemeen was Azië *terra incognita*: men had geen enkel beeld van wat zich achter de oostgrens van het Byzantijnse Rijk verborg en het speelde geen rol in de beleving van de actualiteit.

Mongoolse opmars

In de loop van de dertiende eeuw verschoof dit beeld echter ingrijpend. Er drongen via de christelijke gemeenschappen in de Levant onheilspellende berichten binnen over een heerser in het verre Mongolië die het ene na het andere gebied wist te veroveren en zodoende een machtig rijk stichtte. De faam van deze nieuwe wereldleider, Dzjengis Khan (1162-1227), verbreidde zich snel in Europa en de bijbehorende verhalen over zijn militaire overwicht en wrede optreden brachten veel teweeg. In eerste instantie was men niet slechts bang voor de Mongoolse troepen maar zag men ook kansen. Zou dit niet de ideale bondgenoot zijn in de strijd

tegen de islamitische aartsvijand? Menig Europese leider ging van die gedachte uit, ook de paus.¹

Na enige tijd leerde men evenwel ook een andere kant van de Mongoolse heerschappij kennen. Landen als Polen, Silezië en Moravië werden het slachtoffer van rooftochten door Mongoolse horden. De invallende troepen namen deze Oost-Europese landen vooralsnog niet in bezit, maar bij hun terugtrekken lieten zij een verbijsterend spoor van verwoesting achter. Het zou nog niet zo eenvoudig zijn om Dzjengis Khan en zijn opvolgers tot bondgenoot te maken.

Toch werden vanuit Europa diverse pogingen ondernomen om de heerser van het Mongoolse rijk te benaderen. De khan was in ieder geval geen moslim en men begon te geloven dat hij in het bijzonder positief stond ten opzichte van het christendom. Dit laatste valt echter te betwijfelen. Aan het Mongoolse hof waren geestelijken van allerlei richting welkom. Kennelijk ging de khan ervan uit dat iedere bijdrage van een religieuze gemeenschap hem ten goede zou kunnen komen en de stabiliteit in zijn wereldrijk bevorderde.² Het was een pragmatisme waarvoor islamitische heersers zeker niet gekozen zouden hebben. Het maakte het echter voor christelijke missionarissen goed mogelijk om tot het hof van de Mongoolse vorst door te dringen.

Zo werd het hof van de grootkhan in Peking voor menig Europese reiziger het reisdoel bij uitstek. Het waren vooral franciscaanse monniken die de opdracht kregen om naar Peking te reizen. De stichter van de orde, Franciscus van Assisi (1181/2-1226), had reeds het missionaire voorbeeld gegeven door het gesprek te zoeken met de sultan van Egypte.³ Ook in de dertiende eeuw waren de franciscanen het meest gemotiveerd om de grens over te gaan op een gevaarlijke expeditie onder niet-christelijke volkeren. Het spits werd afgebeten door Johannes de Plano Carpini, een Italiaanse franciscaan, die in 1245 door de paus naar de Mongoolse vorst werd afgevaardigd. Deze diplomaat is de eerste die na afloop van zijn missie zijn belevenissen te boek stelde en daarmee aan Europeanen inzicht gaf in de samenleving en cultuur van de Mongolen.

1 Lach, *Asia in the Making of Europe I*, boek 1, 31.

2 Reichert, in: Odorich, *Die Reise des seligen Odorich von Pordenone*, 10.

3 Hoerberchts, *Franciscus en de Islam*, passim.

Velen volgden in het spoor van deze eerste reiziger. Soms waren het monniken, die zich ten doel stelden om het christelijk geloof te verbreiden, al dan niet in combinatie met een diplomatieke missie van kerk of vorsten. In het midden van de dertiende eeuw werd de Vlaamse franciscaan Willem van Rubroeck door de Franse koning naar het hof van de grootkhan gezonden. Een meer kerkelijke opdracht had zijn Italiaanse confrater Johannes van Montecorvino, die in 1294 in Peking arriveerde, waar hij als de eerste rooms-katholieke bisschop optrad. Ongeveer twintig jaar later reisde Odorik van Pordenone, eveneens een franciscaan uit Italië, naar China, waar hij volgens vrome overlevering 20.000 heidenen doopte.⁴ Het waren echter niet alleen monniken die de grote reis naar het verre land ondernamen. Het meest beroemd werden zeker de leden van de familie Polo, kooplieden uit Venetië, die meer dan eens naar het Mongoolse hof reisden en uiteindelijk twintig jaar in Oost-Azië rondzwierven.

Voor alle reizigers gold dat de brieven en reisverslagen die van hen in omloop kwamen, grote aandacht trokken. Er was kennelijk een enorme behoefte onder de Europese intelligentsia om iets te weten over de wonderlijke wereld van de Aziatische culturen. Hierbij is niet zoveel verschil tussen de berichten van de monniken en de kooplieden. Soms gaven de kerkelijke bedienaren wel enig inzicht in hun specifieke kerkelijk werk, zoals prediking, kerkbouw en zorg voor de relieken van martelaren, maar ook zij vertelden hun volksgenoten vooral graag over de voortbrengselen van het verre land, merkwaardige planten en dieren, en met name de zeden en gewoonten van deze barbaarse volkeren. Anderzijds waren de kooplieden uit Venetië zeker niet alleen in koopwaar geïnteresseerd maar evenzeer in het fantastisch rijke hofleven in Peking en de bijna ongelooflijke wonderen die zij op hun reizen onder ogen kregen.

Het reisdoel van deze vroege wereldreizigers was onveranderlijk het hof van de grootkhan in Peking en zijn zomerresidentie Shangdu. Als wij in de reisbeschrijvingen al iets over India aantreffen, dan is dat ‘bijvangst’. Op het Indische subcontinent was geen machtige, centrale staat te vinden: een reis naar dat land diende in ieder geval geen politiek doel. Ook voor kooplieden was het er minder interessant dan bij de Mongolen, want grootschalige nijverheid en handel vond men er niet. Bovendien was het land minder toegankelijk: in de delen die door moslims gecontroleerd

4 Volgens een heiligenleven uit de veertiende eeuw, zie: Odorich, *Die Reise des seligen Odorich von Pordenone*, 150.

werden, was iedere vorm van missionering een riskante onderneming. En de autochtone, hindoeïstische, bevolking was nu ook niet bepaald geneigd om cultuur en godsdienst met buitenstaanders te delen. Op de heen- of terugreis passeerde men echter allicht een stuk van het grote subcontinent. En het vele wonderlijke dat men dan als Europeaan aantrof, prikkelde in ieder geval de verbeelding.

Marco Polo

De meest geroemde schrijver is zeker Marco Polo (1254-1324). Als zeventienjarige jongen mocht hij mee met zijn vader en oom, die al eerder het hof van de grootkhan hadden bezocht. De reis had een diplomatiek aspect. De Mongoolse vorst had de broers bij hun eerdere bezoek namelijk een brief aan de paus meegegeven en hij verwachtte daar een antwoord op. Wanneer zij terug zouden komen, wilde de khan bovendien graag een bijzonder religieus geschenk ontvangen, namelijk een kruik met de olie die in de Grafkerk van Jeruzalem brandde bij de plek van de opstanding van Christus. Uiteraard waren de Venetiaanse kooplieden er eveneens op uit om handel te drijven en de talloze nieuwe mogelijkheden van economische contacten te exploreren. In 1271 vertrok het gezelschap uit Venetië naar Peking, waar de machtige Koebilai Khan (1215-1294) zijn uitgestrekte rijk bestuurde.

Na aankomst werden de bezoekers ingelijfd in het ambtenarenapparaat van de vorst. De khan maakte graag gebruik van de kennis en vaardigheden van zijn buitenlandse bezoekers. Met name de jonge Marco blijkt indruk op de vorst te hebben gemaakt. Hij kreeg al snel de opdracht om allerlei inspectiereizen te maken in opdracht van de heerser en een aantal jaren had hij een aanstelling als gouverneur van een provinciestad. De Venetiaanse bezoekers kregen op deze wijze royaal de gelegenheid om het land te leren kennen, maar het was nog niet zo eenvoudig om de dienst aan de vorst op te zeggen. Na een twintigtal jaren lukte het hun eindelijk om toestemming te krijgen voor vertrek. Terug in Venetië werden de Polo's geprezen om hun fantastische verhalen over het verre land en het indrukwekkende en zeer luxueuze hofleven van de grootkhan.

Een geluk bij een ongeluk was het toen Marco Polo in contact kwam met iemand die het allemaal voor hem kon opschrijven. Na een zeeslag tussen Venetië en de grote concurrent Genua werd Polo krijgsgevangen gemaakt. In de Genuaanse gevangenis leerde hij Rustichello da Pisa ken-

nen, een auteur van ridderromans. Deze schreef de verhalen van de wereldreiziger op in de taal van de culturele elite, het Frans.⁵ Het boek kreeg als titel *Divisament dou monde* (Beschrijving van de wereld), maar het raakte langzaam bekend onder de bijnaam van Marco Polo, *il Milione* (De man uit Emilia).⁶

Ook al gaat het boek van Marco Polo voornamelijk over China en over de regering en het hofleven van de Mongoolse heerser, over de cultuur en godsdienst van India is eveneens het een en ander te lezen. Op hun terugreis waren de Polo's immers langs de kust van het Indische subcontinent gevaren. Zij behoorden derhalve tot de eerste Europeanen die uit eigen ervaring iets konden meedelen over dit geheel onbekende, wonderlijke land. Nu kende Marco Polo in zijn literaire stijl weinig terughoudendheid en menigmaal heeft hij zich in zijn enthousiasme laten verleiden tot overdrijvingen. Zo had hij al eens in China 'een niet heel grote' stad beschreven, waar hij naar eigen zeggen maar liefst 15.000 schepen had zien aanleggen.⁷ En de belastinginkomsten die hij als gouverneur aan de grootkhan wist af te dragen, becijferde hij op miljarden eenheden goud.⁸ Aan de andere kant prikte hij ook fabeltjes door en beschreef hij de neushoorn, die men zich veelal als een sierlijke eenhoorn voorstelde, als 'een heel lelijk beest'⁹, dat zich bepaald niet door een maagd zou laten vangen.

Mensen met hondenkoppen

Welk beeld creëerde Marco Polo van India, waar men in de oudheid al verschillende fabelachtige verzinsels over wist te vertellen? Typerend is zijn beschrijving van de befaamde 'hondenkoppen' in India. Op gezag van de weinig gezaghebbende Ktesias van Knidos (omstreeks 400 voor Chr.) wist men te vertellen dat er in India mensen leefden die een hoofd als een hondenkop hadden en in plaats van menselijke spraak blaften en jankten; zij werden *cynocephali* (κυνοκεφαλοι) genoemd.¹⁰ Dit verhaal behoorde tot het beperkte gemeengoed over India in middeleeuws Europa. De eerste Europeaan die in de dertiende eeuw een jaar in Zuid-India woonde, Johannes van Montecorvino, schreef in een brief dat hij in

5 Boeken werden in de middeleeuwen als regel gedictieerd en niet door de auteur zelf opgeschreven. Yule, in: Polo, *The Travels of Marco Polo*, I, 430.

6 Polo, *Milione*, xi.

7 Polo, *Milione*, par. 143.

8 Polo, *Milione*, par. 149.

9 Polo, *Milione*, par. 162.

10 Nichols, *Ctesias. On India*, 53-54.

het land veelvuldig geïnformeerd had naar mensen van een afwijkende soort en hen ook had gezocht maar nooit had gezien.¹¹

Marco Polo zegt in zijn relaas de hondenkoppen wel gezien te hebben! Toen hij vanuit China per schip koers zette naar India, passeerde hij de Andamanen, een eilandengroep tussen Birma en het Indische subcontinent. Nog heden ten dage maakt de bevolking van de Andamanen, hoewel behorend tot de Republiek India, nauwelijks deel uit van de pan-Indiase cultuur. Hoezeer temeer gold dat in Polo's dagen, toen de naaktlopende negroïde stammen op deze eilanden beschouwd werden als uitermate onbeschaafd.¹² Marco Polo schreef dat zij 'zijn als wilde beesten'. Hun uiterlijk droeg bij aan die typering: 'Iedereen op dit eiland heeft een hoofd als een hondenkop en tanden en een neus als van grote doggen'.¹³ Het lijkt hier eerder te gaan om een metafoor dan om een werkelijk lichaamskenmerk.

De nuchtere wijze waarop Marco Polo hier omgaat met de klassieke traditie van de *cynocephali* sluit echter niet aan bij de beeldvorming van veel van zijn tijdgenoten. Die verwachtten geen barbaren die even angstwekkend overkwamen als woeste honden, maar een daadwerkelijke variëteit van de *genus humana*. Dit is goed te zien in de illustratie bij deze passage in het rijkste en meest vermaarde handschrift van Polo's boek. Dit 'Livre des merveilles' is vervaardigd in 1412, in opdracht van de Bourgondische hertog Jan zonder Vrees (1371-1419).¹⁴ Het bevat een aantal reisverslagen, naast dat van Marco Polo onder andere ook het relaas van broeder Odorik van Pordenone en de fantastische, waarschijnlijk verzonden, reiservaringen van Jan van Mandeville. Het handschrift is verlucht met 265 miniaturen van hoge kwaliteit.

De illustrator heeft de *cynocephali* niet weergegeven als woeste, angstwekkende barbaren maar als een afwijkend soort mensen.¹⁵ Keurig gekleed staan de inboorlingen te keuvelen over de kwaliteit van hun

11 Johannes de Monte Corvino, Epistola I, par. 8. Vertaling in Yule, *Cathay and the Way Thither*, III, 58-70.

12 Yule typeert de bevolking ook nog in zijn tijd (omstreeks 1900) als 'Oriental negroes in the lowest state of barbarism'. Yule, in: Polo, *The Travels of Marco Polo*, II, 779.

13 'la capo come di cane e denti e naso come di grandi mastini'. Polo, Milione, par. 168.

14 Bibliothèque nationale de France, Parijs, manuscrit français 2810. Zie de prachtige uitgave van De Klerk en Wijsman, *Marco Polo's boek over de wonderen van de wereld*, die alle illustraties van het gedeelte over Marco Polo bevat. Vgl. Wittkower, 'Marco Polo and the pictorial tradition'.

15 Bibliothèque nationale de France, Parijs, manuscrit français 2810, fol. 76v.

Indiase mannen met hondenkoppen
Illustratie in het 'Livre des merveilles'

koopwaar alsof zij gewone Europese burgers zijn, maar dan wel met een hondenkop. Marco's analogie wordt hier omgebouwd tot een pure mededeling van feiten.¹⁶ Andere schrijvers doen in woorden hetzelfde als de miniaturist met zijn afbeelding. Odorik van Portenone beweert eveneens de hondenkoppen te hebben gezien op de eilanden in de Golf van Bengalen; hij situeert hen op de Nicobaren. Zijn beschrijving heeft echter een heel ander karakter dan bij Marco Polo. Hoewel ook Odorik de *cynocephali* als krijgszuchtig en wreed beschrijft, geeft hij toch het beeld van een verfijnde religieuze cultuur. Deze mensen, schrijft hij, vereren als god een rund en dragen daarom ieder op hun voorhoofd een beeldje van goud of zilver, dat een rund voorstelt.¹⁷ Deze voorstelling past bepaald niet in de schildering van primitieve, ongeciviliseerde eilandbewoners. Typerend is dat we het verhaal van de beeldjes op het hoofd ook aantreffen in sommige versies van Marco Polo's boek, maar dan bij de beschrijving van Maabar, de zuidoostkust van India, het huidige Tamilnadu, of bij Gujarat.¹⁸ Daar past het beter. Het relaas is misschien de neerslag van een ontmoeting met de *lingāyata*'s, die een sterke ver-

16 Zie Wittkower, 'Marco Polo and the pictorial tradition', 160.

17 Odoricus de Portu Naonis, *Relatio*, caput XVI.

18 Polo, *Milione*, par. 173: brahmanen in Gujarat (Lar) van wie velen een metalen beeldje op het voorhoofd droegen. Cf. Van den Wyngaert, in: Odoricus de Portu Naonis, *Relatio*, 452, n. 3: 'a Marco Polo pro Maabar narratur'.

Verklarende woordenlijst

accomodatio – aanpassing van de christelijke uitingsvormen aan de cultuur van India volgens het project van Roberto de Nobili

Zie pagina 57, 166, 187

ādivāsī – iemand die behoort tot een van de stamgemeenschappen, buiten het klassieke kastenstelsel

Zie pagina 118

Agni – de goddelijke personificatie van het offervuur in het hindoeïsme

Zie pagina 57

aiyar – hindoeïstische geleerde, een leermeester

Zie pagina 53

Anbequemung – term van Kittel voor de aanpassing van de christelijke boodschap aan de plaatselijke cultuur

Zie pagina 166

anuṣṭubh – een bepaald metrum dat in Sanskriet poëzie wordt gebruikt, gebaseerd op vierregelige coupletten

Zie pagina 131

avarṇa – aanduiding van kasten die als zo onrein beschouwd werden, dat zij niet tot de klassieke vier standen (*varṇa*) behoorden

Zie pagina 117

avatāra – incarnatie, neerdaling van een godheid in mensengestalte, vooral van de god Viṣṇu

Zie pagina 59, 74, 83

‘bachali’ – term die Nicolò de’ Conti gebruikte voor brahmanen die priesterlijke functies vervullen, waarschijnlijk afgeleid van *baqqāl*, graanhandelaren

Zie pagina 33

baniyā – naam van een kaste van kooplieden, uit Gujarat

Zie pagina 38

Basava-Purāṇa – heilig boek in het Kannada van de *līṅgāyata*’s over de stichter van hun beweging

Zie pagina 164

bautismu – verbasterd Portugees woord voor ‘doop’

Zie pagina 66

- Bengali – ook: Bengaals, taal die in het oosten van India en in Bangladesh wordt gesproken, uit de Indo-Europese familie
 Zie pagina 123, 127, 128, 182
- Bhadrakālī* – śaivistische godheid
 Zie pagina 83
- Bhagavad-Gītā* – ‘Lied van de Heer’, heilig boek van het hindoeïsme, waarin Kṛṣṇa onderricht geeft; onderdeel van het Mahābhārata
 Zie pagina 122, 123, 124, 139, 146
- Bhāgavata-Purāṇa* – heilig boek van de hindoes met mythologische verhalen, vooral over Kṛṣṇa
 Zie pagina 83, 120
- bhakti* – de weg tot God door liefdevolle devotie
 Zie pagina 103
- Brahmā* – god aan wie vooral het ontstaan van wereld en mensheid wordt toegeschreven
 Zie pagina 33, 83, 87, 106, 134, 188
- brahmaan (*brāhmaṇa*) – iemand die behoort tot de hoogste groepering in het hindoeïstische kastensysteem, aan wie de priesterlijke functies zijn toevertrouwd
passim
- brahmacarya* – eerste van de vier levensfasen volgens de varṇāśramadharmas, gericht op studie en gekenmerkt door afzien van erotiek
 Zie pagina 23
- Brahmakarmapustaka* – ‘De dienst van de brahmanen’, negentiende-eeuws ritueelboek in het Sanskriet, vertaald door A. Bourquin
 Zie pagina 171
- Brāhmaṇa* – vedische geschriften, vooral op de uitleg van het ritueel gericht
 Zie pagina 173
- Brāhma Samāj* – ‘Vereniging van Godsvereerders’, religieus monotheïstisch genootschap, gesticht door Rammohan Roy
 Zie pagina 150
- Candra* – godheid in het hindoeïsme, personificatie van de maan, vaak gelijkgesteld aan Soma
 Zie pagina 143
- Cannabasava-Purāṇa* – heilig boek in het Kannada van de līṅgāyata’s over een van de eerste leiders van hun beweging
 Zie pagina 164